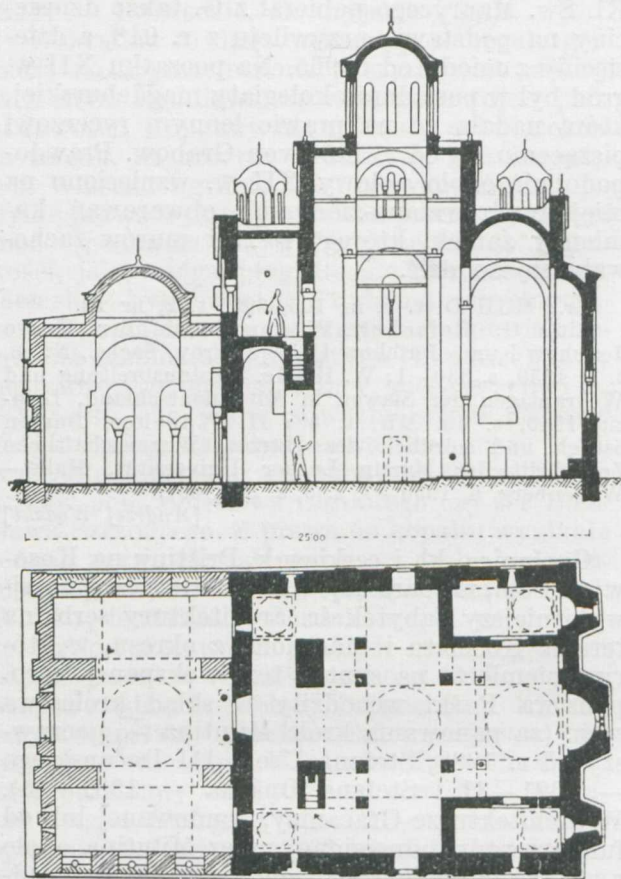

Gračanica, kl. i cerkiew k. Prištiny na Kosowym Polu, najbardziej charakterystyczny i najwybitniejszy zabytek śr. architektury serb. na terenie Kosmetu i Macedonii z okresu, w którym ziemie te na skutek teryt. ekspansji serb. państwa Raški wchodziły w skład królestwa serb. (za panowania króla Milutina — począwszy od r. 1282, Stefana Uroša III Dečanskiego — 1321—31 i Stefana Dušana — 1331—55). W architekturze Gračanicy, zbudowanej lub od fundamentów odnowionej przez Milutina około r. 1318, najlepiej jest reprezentowany zasadniczy typ cerkwi biz. na planie wpisanego krzyża grec., z kopułą centralną opartą na czterech filarach oraz z czterema kopułami bocznymi w kątach między ramionami krzyża, w zgoła oryginalnej interpretacji twórczej o zupełnie swoistym charakterze. Wyraża się to już w samym planie, gdzie wszystkie części krzyża wpisanego zostały podwojone; tak samo i w elewacji, wymagającej oczywiście więcej podpór w postaci filarów, części podwojone, stopniowo zężając się, jedno nad drugimi pną się ku górze jakby odstępami na kształt piramidy, której szczytem jest kopuła centralna. Kopuły boczne wznoszą się na podstawach w kształcie sześcianu. Cały efekt świątyni, której wnętrze z natury rzeczy podzielone jest na dużą ilość mniejszych przestrzeni i przez to rozdrobnione, obliczony jest na widok zewnętrzny masy budowlanej, jej układu i charakteru; jego ekspresję wzmacnia zarówno sylweta pnąca się wwyż, jak i barwność (białe ciosy kamieni na przemian z czerwoną cegłą w częściach dolnych oraz wzory geometryczne z czerwonej cegły na białoszarym tle zaprawy w częściach górnych). Niższy narteks zewnętrz-

ny został później dodany (r. 1383) jako otwarte podcienie, zbudowane w w. XVI. Psuje on zresztą niezwykle harmonijną całość budynku. Wnętrze ozdobione jest bogatymi malowidłami ściennymi, których kierunek stylistyczny — na równi z malowidłami w innych cerkwiach z początku XIV w. — wykazuje wyraźnie oddalenie się od starszych tendencji malarstwa monumentalnego i przechodzenie ku wzorom malar-

Ryc. 27. Gračanica. Rzut poziomy i przekrój kościoła, wg Deroko

stwa książkowego i ikonowego. W związku z tym tematyka malowideł jest bardzo bogata i obszerna. Obok typowych figur pojedynczych i scen liturgiczno-symbolicznych i ewangelicznych liczne są obrazy z cyklu legend o świętych oraz sceny z kalendarza kościelnego. Na specjalną uwagę zasługują portrety fundatorów: króla Milutina i królowej Symonidy, oraz drzewo genealogiczne rodu Nemanjiciów z czterema rzędami portretów: od Stefana Nemanji aż do Milutina, jego syna Konstantyna i córki Caricy.

Lit.: D. Bošković, Deux églises de Milutin — Staro Nagoričino et Gračanica. L'art byzantin chez les Slaves, Paris 1930, s. 195—212; С. Радойчић, Портрети српских владара у средњем веку, Београд 1934; tenże, Грачаница, Хришћанско дело, 4. 1938; Р. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, s. 74—82; А. Дероко, Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1953, s. 164; В. Ђурић, Грачанца, Enc. Jugosl., t. 3, 1958, s. 524—5.

[Wojślaw Molè]

Gradac nad rz. Ibar, cerkiew i kl. ufundowany na miejscu starszej cerkwi około r. 1270 przez królową Helenę, żonę króla Uroša I. Jako typ archit. mieści się w grupie sakralnej architektury Raški (ob.), posiada jednak szereg cech swoistych, zwłaszcza charakterystyczne elementy gotyckie (łuki ostre i szkarpy), które zajęły tu miejsce pierwiastków rom. występujących w innych świątyniach Raški. Są one zrozumiałe; założycielka, królowa Helena, pochodziła bowiem z rodu franc., a jako katoliczka, utrzymująca korespondencję także z papieżami rzym., ufundowała względnie odnowiła szereg rzymskokatolickich kl. i kościołów w Kotorze, Barze, Ulcinju i Skadarze. Odbudowała też zniszczone podczas najazdu tatarskiego miasto Drivast (ob.) i inne osiedla w Dioklei.

Lit.: К. Јиречек, Ј. Радонић, Историја Срба, Београд, т. 1, 1952, s. 181; Ђ. Бошковић, С. Ненадиновић, Градац, Београд 1952; А. Дероко, Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији, Београд 1953, s. 84; ob. lit. pod Serbia — sztuka.

[Wojślaw Molè]